

УДК 316. 332:64

Ідрісов, Б. (2019). Трансформація суспільної свідомості як довгострокова причина революції. *Соціологічні студії*, 1 (14), 13–18.
DOI: <https://doi.org/10.29038/2306-3971-2019-01-13-18>

Трансформація суспільної свідомості як довгострокова причина революції

Бахтійор Ідрісов –

кандидат соціологічних наук,
доцент кафедри соціології,
Мелітопольський державний
педагогічний університет
імені Богдана Хмельницького,
Мелітополь, Україна

Bahtiyar Idrisov –

PhD in Sociology, Associate
Professor of Sociology Department,
Melitopol State Pedagogical
University named after Bogdan
Khmelnysky, Melitopol, Ukraine

E-mail: nataliya_idrisova@ukr.net

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-4747-832X>

DOI: <https://doi.org/10.29038/2306-3971-2019-01-13-18>

Received: March, 2019

1st Revision: April, 2019

Accepted: May, 2019

Вивчення питань революції становлять безсумнівний науковий інтерес у контексті зміни суспільної свідомості і її впливу на швидкість соціальних процесів. Проведений порівняльний аналіз зарубіжних і вітчизняних соціологічних досліджень засвідчив, що наукові пояснення виникнення й розвитку революції відрізняються достатньою варіативністю. У дослідженні подано класифікацію найбільш визнаних теорій революції, складену за схожими причинами їх виникнення. Особливу увагу приділено біхеверистським концепціям, у яких вивчаються питання масової психології й виокремлено умови зміни суспільної свідомості. Доведено, що основною причиною українських революцій є збереження революційної ситуації, викликаного періодичною трансформацією суспільної свідомості. Визначено, що періоди трансформації являють собою повторюваний взаємозв'язок ланок-фаз: «соціальна дезорієнтація – соціальна аномія – соціальний цинізм – соціальне безумство», – які характеризуються звуженням у часі.

Ключові слова: радикальні соціальні процеси, революційна ситуація, соціальна аномія.

Idrisov Bahtiyar. Transformation of Social Consciousness as a Long-Term Cause of the Revolution. The study of revolution issues is of undoubted scientific interest in the context of changes in social consciousness and its influence on the speed of social processes. A comparative analysis of foreign and domestic sociological studies has shown that scientific explanations for the emergence and development of a revolution are quite variable, which is due to the personal vision of scientists in identifying factors and ranking the main causes. And, accordingly, depending on the ultimate goal of the research, the meaning of the concept itself acquires a negative or positive meaning. Therefore, in the course of work on this article, we presented a classification of the most recognized theories of revolution, compiled for similar reasons for their occurrence, and grouping was carried out according to similar signs and methods of study. Particular attention is paid to behavioral concepts in which questions of mass psychology are studied, and, accordingly, a set goal, we have highlighted the conditions for a change in social consciousness. The study proved that the main cause of Ukrainian revolutions is the preservation of the revolutionary situation caused by the periodic transformation of the public consciousness. Periods of transformation are a recurring interrelation of links-phases: «social disorientation – social anomie – social cynicism – social madness», each of which is a logical consequence and a continuation of the previous one, and is characterized by a narrowing in time. It should be noted that the article considers only the psychological aspect of the causes of revolutions – for a more detailed analysis it is necessary to consider such factors as the development of the state, which depends on the external conjuncture, the economic, political, military and cultural components.

Key words: radical social processes, revolutionary situation, social anomaly.

Идрисов Бахтиёр. Трансформация общественного сознания как долгосрочная причина революции. Изучение вопросов революции вызывают несомненный научный интерес в контексте изменения общественного сознания и его влияния на скорость социальных процессов. Проведенный сравнительный анализ зарубежных и отечественных социологических исследований показал, что научные объяснения возникновения и развития революции отличаются достаточной вариативностью. В исследовании представлена классификация наиболее признанных теорий революции, составленная по схожим причинам их возникновения. Особое внимание уделяется бихеверистским концепциям, в которых изучаются вопросы массовой психологии и выделяются условия изменения общественного сознания. Доказывается, что основной причиной украинских революций является сохра-

нение революционной ситуации, вызванной периодической трансформацией общественного сознания. Определяется, что периоды трансформации представляют собой повторяющуюся взаимосвязь звеньев-фаз: «социальная дезориентация – социальная аномия – социальный цинизм – социальное безумие» – и характеризуются сужением во времени.

Ключевые слова: радикальные социальные процессы, революционная ситуация, социальная аномия.

Постановка наукової проблеми. Наукова привабливість вивчення революції викликана особливостями цього феномену – високою швидкістю соціальних змін, що відбуваються в досить короткий проміжок часу. Необхідність досліджень зазначеної проблеми найточніше визначив автор історико-соціологічного огляду «Сучасна соціологічна теорія в наступності і змінах» А. Босков: «Революційні рухи більше ніж конституційні стимулювали соціологічні дослідження, тому що з'ясування природи переворотів стосуються майже всіх причин соціальних змін» (Boskoff, 1957).

Аналіз досліджень і публікацій. Актуальність вивчення революції та її причин отримала своє відображення в роботах таких соціологів, як Т. Гарр, В. Вертхайм, Дж. Голдстоун (2015), Р. Дарендорф (2002), Т. Парсонс, П. Сорокін, Т. Скочпол, П. Штомпка, а також багатьох інших зарубіжних фахівців. Аналіз вітчизняних досліджень свідчить, що питань революції стосуються праці М. Антонович, В. Бурлачука, М. Гуцалюка, А. Колодій, Р. Рябчука, С. Сальнікової. Однак, незважаючи на велику кількість наукових публікацій, питання причин радикальних суспільних змін залишаються недостатньо вивченими, що викликано відсутністю єдиного підходу у визначенні змісту поняття «революція» й поясненні її причин, а також різноманітністю наукових концептів у виокремленні революційних факторів.

Мета статті – виділення особливостей трансформації суспільної свідомості як основної причини розвитку революційної ситуації в Україні, а її **основні завдання** – аналіз відомих соціологічних теорій революції та виокремлення причин суспільних змін у контексті біхеоверизму.

Виклад основного матеріалу й обґрунтування отриманих результатів. Відповідно до поставлених завдань статті відзначимо, що поняття «революція» володіє власною історією розвитку й відмінностями термінологічного характеру. Так, А. Колодій виокремлює особливості етимології слова: префікс «ге» (повернення, переробка знову) і корінь «vol» (кручу, повертаю), що показує певну надмірність – повернення назад й обертання по колу (Колодій, 2014, с. 134–135).

Зауважимо, що використання лексеми в сучасному контексті вперше запропонував Н. Макіавеллі в 1513 р. в роботі «Государ», і пізніше вона стала застосовуватися в латинських та англійських текстах Ф. Бекона, Д. Юма й Е. Берка як пояснення заворушень і повалення правителів, які, будучи політичними переворотами, стоять в одному ряду зі змовами та заколотами.

У XIX ст. вивчення питань виникнення революції набуло системного характеру – кількість публікацій досягла 200, що для того часу було значною цифрою. Серед праць виділяється стаття Дж. Кларка «Історія і теорія революцій», надрукована в 1862 р. Її автор стверджував, що революцію не можна плутати з повстанням та заколотом, тому що «...повстання й заколот можуть бути результатом примхи, пристрасті, амбіцій, ревності або інших простих локальних причин, і саме тому вони швидко проходять». Дж. Кларк уперше запропонував кілька варіацій поняття, зазначивши що «у всіх визначеннях фундаментальна концепція одна й та сама»:

- 1) радикальна або органічна зміна в устрої держави, учинена мирним або насильницьким шляхом;
- 2) опір чинній владі, у результаті чого встановлюється нова її форма;
- 3) зникнення застарілих інститутів влади й виникнення нових, що визначають рух у розвитку історії (Clark, 2015, р. 4–5).

У середині XIX ст. починають формуватися теорії, які згодом стануть основою практичних революційних дій. Однак лише після хвилі революцій, що відбулися в Європі, і появи марксистсько-ленінської концепції «світової революції» в першій половині XX ст. простежуємо переосмислення революційних подій. Вивчення причин кардинальних суспільних змін отримало своє відображення в роботі П. Сорокіна «Соціологія революції», у якій учений розглядає російську революцію 1917 р. з позиції біхеоверизму.

Відзначимо, що в статті свідомо не проведено аналіз поняття «революція», оскільки автор кожної роботи стосовно цього феномену визначає його зміст залежно від особистого ранжування основних

причин і факторів. І саме тому, за твердженням самого П. Сорокіна, «немає сенсу додавати до всіх цих визначень ще одне додаткове» (Сорокин, 2005).

У табл. 1 запропоновано класифікацію найбільш визнаних теорій революції, яка складена за схожими виокремленими в них причинами, або як феномен, що заслуговує на особливу увагу (Сорокин, 2005; Wertheim, 1974; Eisenstadt, 1999; 16. Lasky, 1977, p. 45–47; Huntington, p. 68–83; Calvert, 2016, p. 65–68; Eckstein, 1965, p. 138–162; Johnson, 1966, p. 79; White, 2007, pp. 1–17; Skocpol, 1976).

Таблиця 1

Причини революції, представлені в різних соціологічних концептах

Теорія	Автор	Основні детермінанти кардинальних дій
1	2	3
Біхеверизму	П. Сорокін	Зміна поведінки в психіці й ідеології, переконаннях і віруваннях, моралі та оцінках
Посіблізму та взаємодії	В. Вертхайм	Взаємодія економічного, політичного, соціального й психологічного чинників
Утопії й міфу, ідеологізму та міленаризму	С. Ейзенштадт, М. Ласкі	Апеляція до «справедливої» форми правління; дискредитація системи цінностей, на яку спирається стара влада; мілленаристські заклики сучасних «пророків» до людей із розірваними традиційними зв'язками
Автономності політичного фактора	С. Хантінгтон	Напруга й конфлікт між урядом та опозицією, що викликані соціальними, економічними та національними чинниками, де звершення революції залежить лише від особливостей наявної політичної системи
Сила опозиції або «Теорія насильства»	П. Калверт	Перевищення в опозиції «мінімальної кількості сили, необхідної для повалення уряду в цей час»
Внутрішньої війни	Х. Екштейн	Неефективність еліт у формуванні нових політичних орієнтацій; перешкоджання та підризна діяльність опозиції діям правлячої еліти
Соціального конфлікту	Ч. Джонсон	Дисфункція суспільної системи; комерційна перебудова соціуму; зростання нерівності в перерозподілі кінцевого продукту
Монізму	Г. Уайт	Протидія застарілих систем управління створенню взаємозв'язку між економічними, технологічними та соціальними змінами
Структуралістських моделей нових революцій	Т. Скокпол	Слабкість держави на міжнародній арені; економічне відставання; взаємозв'язок держави з домінуючим класом, де використовуються ресурси всього суспільства для досягнення власних цілей

Відзначимо, що практично в усіх зазначених теоріях присутній психологічний фактор, що є відповідним саме транзитивним суспільствам. Тому **мета статті** – виділення умов зміни суспільної свідомості як основної причини революцій, які відбулися в Україні. Виконання завдання ґрунтується на твердженні П. Сорокіна, що вихідною умовою революції є розбалансованість соціальної або культурної систем, або їх обох у сукупності, що впливає на деформацію суспільної свідомості, а також на аналізі досліджень українських і зарубіжних соціологів щодо питань трансформації психології мас.

Подібний підхід дає підставу зробити припущення, що українське суспільство з моменту здобуття державної незалежності має кілька певних повторюваних періодів трансформації суспільної свідомості, які складаються з чотирьох фаз, що послідовно змінюють одна одну.

1. Фаза соціальної дезорієнтації – стан, що визначається в низькій чутливості до соціальних норм і нерозумінні особистістю їх ієрархії. Так, зміна суспільно-економічної формації, яка відбулась у 1991 р., призвела до перерозподілу суспільного багатства на користь меншості й зубожіння більшості населення, знищення колишнього стратифікаційного порядку та руйнування усталених культурних норм дії соціального ліфту. Подальший розвиток ситуації призвів до такого стану суспільства, коли індивід відмовляється від цивілізованої поведінки, «законослухняний громадянин стає злодієм і бандитом, працівник стає жебраком ..., аристократ відправляється на ринок торгувати (Сорокин, 2005).

2. Фаза соціальної аномії – стан суспільства, який характеризується формуванням «аморальної більшості» – до 80 % населення України в першій половині 1990-х років. За результатами досліджень Інституту соціології НАНУ, Є. Головаха робить висновок, що «норми людської порядності та відповідальності, що регулюють поведінку і взаємини людей, які діяли раніше, починають сприйматися більшістю як норми поведінки “моральних аутсайдерів”. Виниклий при цьому конфлікт між необхідністю в авторитетному інституті суспільної моралі і зневагою до нього з боку “аморальної більшості” буде тільки розвиватися» (Головаха, 2002, с. 20–22). У цьому контексті відзначимо також роботу Р. Мертон «Соціальна теорія і соціальна структура» щодо визначення структурних механізмів розвитку ненормативної суспільної поведінки, де показано взаємозв'язок між зростанням аномічної деморалізованості та агресивними настроями в суспільстві (Мертон, 1992, с. 118–124). Отже, стан соціальної аномії призводить до розвитку соціального цинізму, який викликаний ненормативною реакцією на аномію й супроводжується послідовним руйнуванням моральних основ регуляції соціальної поведінки (Сальникова, 2013, с. 20–26).

3. Дослідження вітчизняних соціологів показують, що у фазі соціального цинізму в суспільній свідомості відбувається «руйнування соціального капіталу, який є вирішальним фактором зростання суспільного добробуту й перспективою стійкого розвитку соціуму. Та й про який соціальний капітал можна говорити в державі, де громадяни відкрито погоджуються з судженнями, що характеризують більшість людей як безчесних, непорядних і не заслуговуючих на довіру. Оцінка більшістю більшості, за суттю, означає суспільну самооцінку, ... яка не залежить від рівня освіти й роду занять» [Головаха, 2014, с. 59–66; Salnikova, 2014, р. 183–198]. Отже, сформована «аморальна більшість» обирає собі подібну еліту державного управління, яка для зміцнення влади вибудовуватиме «аморальний порядок», наприклад, за лінією різних моделей електорального вибору (Ідрісов, 2011, с. 142–152).

4. Фаза соціального божевілля характеризується активним руйнуванням уламків колишньої ціннісно-нормативної системи, де вирішальними факторами суспільної поведінки стають афективний, когнітивний і моральний аспекти індивідуальної свідомості. За твердженням соціологів, ситуація, що склалася в суспільстві, безпосередньо впливає на формування такого способу життя особистості, у результаті чого виникає протиріччя між вчинками й емоціями. При цьому власні раціональні дії з адаптації до мінливих умов життя людина емоційно відкидає, демонструючи постійне погіршення соціального самопочуття (Головаха, 2002, с. 20–22).

Зміни, що відбуваються в суспільній свідомості, починають проявлятися у масовому спотворенні сприйняття, пам'яті та логічного зв'язку ідей, у схильності до ілюзій і забобонів, на що звернув увагу ще в 1923 р. П. Сорокін (Сорокин, 2005). Подібний хворобливий стан суспільства, де емоційне превалює над раціональним, невизначено довго може залишатися локальним явищем. Однак може призвести й до несумісних за масштабами впливу соціопатій (Головаха, 2002, с. 20–22). Саме в цій фазі психологічна нестабільність суспільства починає активно використовуватися елітами як основний ресурс у протиборстві за владу. Так, за досить короткий проміжок часу створюється запит на лідерів із популістськими гаслами, що призводить до формування таких каузальних взаємозв'язків у розвитку революційної ситуації:

- 1) у суспільстві формується утопічна міфологема про «справедливу форму» управління державою;
- 2) під впливом ЗМІ дискредитується колишня система цінностей;
- 3) розвиваються настрої про неможливість позитивних інституційних змін чинною владою в найближчому майбутньому – складається ситуація, коли, за твердженням Р. Ваелдера, «революційний імпульс потрібно вважати похідним від фрустрації» (Waelder, 1967, р. 270–272);
- 4) озвучуються мілленаристські заклики про справедливість будь-яких революційних дій, спрямованих на людей зі слабкими соціальними зв'язками.

І, нарешті, виділяються священне й профанне; визначаються методи ініціації мас та вибір жертви; вибирається простір і час ритуалу переходу влади – цей механізм досить детально описаний В. Бурлачуком у роботі «Влада, ритуал і “Помаранчева революція”» (Бурлачук, 2005, с. 63–75).

Однак прагнення людей до втілення мрії про краще суспільство, обираючи «сурового, але справедливого правителя» або «відданого слуги народу», призводить до повторення стійкого революційної причинного взаємозв'язку, виділеного М. Ласки: «утопія – революція – догма – брехня –

повернення до утопії – нова революція..., де кожен революціонер згодом стає або гнобителем, або еретиком» (Lasky, 1977, p. 415–419).

Отже, отримані результати дослідження дають підстави для **висновків**, що довгостроковою причиною революцій в Україні є збереження революційної ситуації, що викликано періодичною трансформацією суспільної свідомості. Періоди трансформації являють собою такий взаємозв'язок ланок-фаз: соціальна дезорієнтація – соціальна аномія – соціальний цинізм – соціальне безумство, де кожна фаза є логічним наслідком і продовженням попередньої; має тенденцією до повторення та характеризується звуженням у часі. Так, перший революційний період тривав 13 років (1991–2004) і закінчився «Помаранчевою революцією»; другий зайняв 9 років (2004–2013) і завершився «Революцією гідності»; третій – п'ять років (2014–2019), однак аналіз останніх подій (бунту, революції або контр-революції) буде можливим лише за підсумками дій нової еліти.

Зазначимо, що в статті розглянуто тільки психологічний аспект причин революцій – для більш детального аналізу потрібний розгляд таких факторів, як залежний від зовнішньої кон'юнктури розвиток держави, економічна, політична, військова та культурна складові частини. Крім того, мусимо враховувати репресивні можливості держави в придушенні революційних виступів і готовність еліт до ізоляції в разі їх застосування. І саме тому причини революції та можливості її звершення в Україні вимагають комплексного вивчення вченими різних галузей наукового пізнання.

Джерела та література

1. Бурлачук, В. (2005). *Власть, ритуал и «Оранжевая революция»*. Київ: Стило: Фоліант, 254 с.
2. Голдстоун, Дж. (2015). *Революции. Очень краткое введение*. Москва: Изд-во Ин-та Гайдара, 192 с.
3. Головаха, Е. (2002). Феномен «аморального большинства» в постсоветском обществе: трансформация массовых представлений о нормах социального поведения в Украине. *Мониторинг общественного мнения: экономические и социальные перемены*. № 6 (62), 20–22.
4. Головаха, Е. (2014). Соціальний цинізм і аномія в українському суспільстві: загальна динаміка і останні зміни. *Мониторинг соціальних змін*. Вип. 1(1), 49–56.
5. Дарендорф, Р. (2002). *Современный социальный конфликт. Очерк политики свободы*. Москва: РОССПЭН, 288 с.
6. Идрисов, Б. (2011). Типология и моделирование электоральной культуры в современном украинском обществе. *Новая парадигма*. Вип. 101, 142–152.
7. Колодій, А. (2014). Про феномен революції в контексті сучасності. *Вісник Львівського університету. Філософсько-політологічні студії*. № 5, 133–143.
8. Мертон, Р. (1992). Социальная теория и социальная структура. Социальная структура и аномия. *Социс*. № 2–4, 118–124.
9. Сальникова, С. (2013). Специфические феномены постсоветской аномии (Беларусь, Россия, Украина). *Грани*. № 12 (104), 20–26.
10. Сорокин, П. (2005). *Социология революции*. Москва: РОССПЭН, 704 с. Получено 12 октября 2018 года с https://platon.net/load/knigi_po_filosofii/sociologija/sorokin_p_sociologija_revoljucii_2005/25-1-0-4696.
11. Эйзенштадт, Ш. (1999). *Революция и преобразование обществ*. Сравнительное изучение цивилизаций. Москва: Аспект Пресс, 416 с.
12. Boskoff, A., Becker, H. (1957). *Modern Sociological Theory in Continuity and Change*. New-York: The Dryden Press, 756 p. Retrieved October 12, 2018 from https://books.google.com.ua/books/about/Modern_Sociological_Theory_in_Continuity.html?id=uqgwAQAAAJ&redir_esc=y. <https://doi.org/10.2307/2573819>
13. Calvert, P. (2016). *Revolution and international politics*. London: Bloomsbury Academic, 176 p.
14. Clark, J. (2015). *The History and Theory of Revolutions*. Leopold Classic Library, 43 p. Retrieved October 12, 2018 from <https://www.amazon.com/history-theory-revolutions-Princeton-Review/dp/B015W801QM>
15. Eckstein, H. (1965). On the Etiology of Internal Wars. *History and Theory*, Vol. 4, № 2, 133–163. Retrieved October 12, 2018 from <https://philpapers.org/rec/ECKOTE>
16. Huntington, S. (1993). Why International Primacy Matters. *International Security*, Vol. 17, № 4, 68–83. <https://doi.org/10.2307/2539022>
17. Lasky, M. (1977). Utopia & Revolution. *Western Ontario: Political Theory*, № 5 (3), 415–419. Retrieved October 12, 2018 from <https://refdb.ru/look/1516350-pall.html>
18. Salnikova, S. (2014). Ukrainian Society under Conditions of Total Anomy. *Economics & Sociology*. Vol. 7, № 2, 183–198. <https://doi.org/10.14254/2071-789x.2014/7-2/15>

19. Skocpol, T. (1976). *France, Russia, China: A Structural Analysis of Social Revolutions*. Harvard Universitet, 210 p. Retrieved October 12, 2018 from <https://pdfs.semanticscholar.org/7fed/fe91707a1ad78f5b4d7d50763fce12ea3eb6.pdf>
20. Waelder, R. (1967). *Progress and Revolution: A Study of the Issues of Our Age Progress*. New-York: International Universities Press, 372 p.
21. Wertheim, W. (1974). *Evolution and Revolution: The Rising Waves of Emancipation*. Harmondsworth Penguin Books Ltd, 416 p. <https://doi.org/10.1017/s0305741000025868>
22. White, H., Godart Fr. (2007). Stories from Identity and Control. *Bologna: Sociologica Fascicolo 3*, 1–17. Retrieved March, 17, 2019 from <http://citeseerx.ist.psu.edu/viewdoc/download?doi=10.1.1.893.9171&rep=rep1&type=pdf>

References

1. Burlachuk, V. (2005). *Power, Ritual, and the «Orange Revolution»*, Kyiv: Stilos: Foliant, 63–75.
2. Goldstone, J. (2015). *Revolution. A very brief introduction*, Moscow: Gaidar Institute Publishing House, 192 p.
3. Golovakha, E. (2002). The phenomenon of the «immoral majority» in the post-Soviet society: the transformation of mass ideas about the norms of social behavior in Ukraine, Kyiv: *Monitoring of public opinion: economic and social changes*, No 6 (62), 20–22.
4. Golovaha, E. (2014). Social cynicism and anomie in Ukrainian society: general dynamics and recent changes, *Ukrainian society: monitoring of social changes*, No 1 (1), 49–56.
5. Dahrendorf, R. (2002). *Modern social conflict. Sketch of the politics of freedom*, Moscow: ROSSPEN, 288 p.
6. Idrisov, B. (2011). Typology and modeling of electoral culture in modern Ukrainian society. *New paradigm*, Vol.101, 142–152.
7. Kolodiy, A. (2014). The phenomenon of revolution in the context of modernity, *Visnyk of Lviv University. Philosophical and political studies*, No 5, 133–143.
8. Merton, R. (1992). Social Theory and Social Structure. Social structure and anomie, Moscow: *Sotsis*, No 2–4, 118–124.
9. Salnikova, S. (2013). Specific Phenomena of Post-Soviet Anomy (Belarus, Russia, Ukraine), *Grani*, Vol. 104, No 12, 20–26.
10. Sorokin, P. A. (2005). *Sociology of revolution*, Moscow: ROSSPEN, 704 p. Retrieved October 22, 2018 from https://platona.net/load/knigi_po_filosofii/sociologija/sorokin_p_sociologija_revoljucii_2005/25-1-0-4696.
11. Eisenstadt, S. (1999). *Revolution and the transformation of societies. Comparative study of civilizations*, Moscow: Aspect Press, 416 p.
12. Boskoff, A., Becker, H. (1957). *Modern Sociological Theory in Continuity and Change*. New-York: The Dryden Press, 756 p. Retrieved November 02, 2018 from https://books.google.com.ua/books/about/Modern_Sociological_Theory_in_Continuity.html?id=uqgwAQAMAAMAJ&redir_esc=y. <https://doi.org/10.2307/2573819>
13. Calvert, P. (2016). *Revolution and international politics*. London: Bloomsbury Academic, 176 p.
14. Clark, J. (2015). *The History and Theory of Revolutions*. Leopold Classic Library, 43 p. Retrieved October 12, 2018 from <https://www.amazon.com/history-theory-revolutions-Princeton-Review/dp/B015W801QM>
15. Eckstein, H. (1965). On the Etiology of Internal Wars. *History and Theory*, Vol. 4, No 2, 133–163. Retrieved October 10, 2018 from <https://philpapers.org/rec/ECKOTE>
16. Huntington, S. (1993). Why International Primacy Matters. *International Security*, Vol. 17, No 4, 68–83. <https://doi.org/10.2307/2539022>
17. Lasky, M. (1977). Utopia & Revolution. *Western Ontario: Political Theory*, № 5 (3), 415–419. Retrieved October 18, 2018 from <https://refdb.ru/look/1516350-pall.html>
18. Salnikova, S. (2014). Ukrainian Society under Conditions of Total Anomy. *Economics & Sociology*. Vol. 7, No 2, 183–198. <https://doi.org/10.14254/2071-789x.2014/7-2/15>
19. Skocpol, T. (1976). *France, Russia, China: A Structural Analysis of Social Revolutions*. Harvard Universitet, 210 p. Retrieved October 18, 2018 from <https://pdfs.semanticscholar.org/7fed/fe91707a1ad78f5b4d7d50763fce12ea3eb6.pdf>
20. Waelder, R. (1967). *Progress and Revolution: A Study of the Issues of Our Age Progress*. New-York: International Universities Press, 372 p.
21. Wertheim, W. (1974). *Evolution and Revolution: The Rising Waves of Emancipation*. Harmondsworth Penguin Books Ltd, 416 p. <https://doi.org/10.1017/s0305741000025868>
22. White, H., Godart Fr. (2007). Stories from Identity and Control. *Bologna: Sociologica Fascicolo 3*, 1–17. Retrieved March, 17, 2019 from <http://citeseerx.ist.psu.edu/viewdoc/download?doi=10.1.1.893.9171&rep=rep1&type=pdf>